

References

1. Bekh, I. D. (2016). Dukhovnyi poshuk: suchasni naukovi mezhi [The spiritual search: Modern scientific boundaries]. *Pedahohika i Psykholohiia*, 1 (90), 5-14.
2. Khilko, M. E., & Tkacheva, M. S. (2010). *Vozrastnaia psikhohiia* [Age-related psychology]. Retrieved from <http://www.alleng.ru/d/psy/psy167.htm>.
3. Huba, A.V. (2010). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannia upravlinskoï kultury vchytelia – maibutnoho menedzhera osvity* [Theoretical and methodological principles of forming teacher's administrative culture – a future manager of education]. (Doctoral dissertation, Kharkiv).
4. Kirpichnik, A. G. (1997). Detskoe dvizhenie i rol vzroslogo v nem [Children movement and role of an adult in it]. In *Problemy shkolnogo vospitaniia. Nizhegorodskii humanitarnyi tseñtr*, 4.
5. Khvorova, E. B. (2009). Usloviia razvitiia organizatsionno-upravlencheskikh navykov studencheskoï molodezhi sredstvami sotsialno-kulturnoi deiatelnosti [Conditions of development of organizational and managerial skills of students by means of socio-cultural activities]. *Vestnik THU*, № 8 (76), 265-269.

УДК 37.013.042+[364.622-785.4:7.02]:364.4-053.02

Ю. М. Жданович, м. Київ

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЗАСОБАМИ ІЗОТЕРАПІЇ

У статті обґрунтовано важливість ізотерапії як методу соціально-педагогічної підтримки дітей вимушених переселенців. Представлено методики ізотерапії, які може використовувати соціальний педагог у роботі з дітьми вимушених переселенців, розкрито їх можливості для подолання негативних психологічних станів, досягнення відчуття підтримки, опори, успішної адаптації та інтеграції в нових соціокультурних умовах, розвитку креативності й творчості.

Ключові слова: соціально-педагогічна підтримка, вимушені переселенці, ізотерапія, методика, креативність.

Вимушена міграція зумовлена анексією Криму та бойовими діями на Сході України, спричинила ряд психологічних

та соціальних проблем переселенців. Більшою мірою це торкнулося дітей, для яких втрата малої батьківщини, будинку, друзів, всього, що їх оточувало і було рідним та близьким, викликає негативні зміни психічного стану, призводить до стресів, підвищеної тривожності, страху. Такі розлади є ще більш глибокими та серйозними, якщо при цьому дитина була свідком бойових дій або пережила смерть близьких чи знайомих. Разом із тим, потрапляючи в іншу культуру, дітям вимушених переселенців часто дуже важко адаптуватися до нових умов, відмовитися від звичного для них способу життя, прийняти інші соціальні норми, правила поведінки. Тому виникає необхідність соціально-педагогічної підтримки дітей вимушених переселенців, щоб допомогти їм позбутися негативних переживань, подолати стресові стани та депресію, швидше адаптуватися до нових умов поселення.

Соціально-педагогічна підтримка дітей та молоді є темою дослідження багатьох вітчизняних науковців, зокрема: Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Н. Заверико, І. Зверєвої, А. Капської, Г. Лактіонової, Р. Малиношевського, Н. Сергєєвої, С. Толстоухової та інших. До питань соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми у конфліктний і постконфліктний період звертаються Л. Ковальчук, Н. Максимова, Т. Семигіна та інші науковці. Проте проблема соціально-педагогічної підтримки дітей вимушених переселенців є майже нерозробленою, саме тому *метою* нашої статті є розгляд можливостей застосування засобів ізотерапії у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей вимушених переселенців.

Враховуючи той факт, що практично всі діти вимушених переселенців зазнали стресу в тій чи іншій мірі, залежно від часу, який перебували на окупованій території, вони потребують соціально-педагогічної підтримки у подоланні стресового стану та його наслідків. Водночас для успішної адаптації та інтеграції у нові соціокультурні умови такі діти потребують можливості участі з дітьми приймаючої територіальної громади у спільній цікавій діяльності, яка дозволить їм спілкуватися і взаємодіяти без напруги, агресії та з отриманням позитивних емоцій. Саме таким видом діяльності є групова ізотерапія.

У цій статті ми зупинимось на таких методиках ізотерапії, які може проводити соціальний педагог чи педагог-аніматор,

а не лише психотерапевт у роботі з дітьми вимушених переселенців.

Ізотерапія – це терапія образотворчим мистецтвом, насамперед малюванням. Саме в процесі малювання дитина пробує відчувати саму себе, висловити свої думки, почуття, мрії і надії. Зображувальна творчість сприяє покращенню соціальної адаптації, допомагає розв'язувати внутрішні конфлікти, звільнитися від негативних переживань минулого, розвиває емоції. Це засіб самовираження, що дає змогу здійснювати самоідентифікацію, оскільки за допомогою малюнка дитина може не лише відобразити у свідомості навколишню та соціальну дійсність, але й змодельовати її, виразити своє ставлення до неї.

Насамперед слід зазначити, що ізотерапія – це не мистецтво саме по собі і не передбачає навчального процесу. Всі ізотерапевтичні техніки (за допомогою малюнку, ліплення, колажування тощо) допомагають дитині виразити, зобразити (наприклад, на папері) все, що досі перебувало у її підсвідомості, але викликало негативні стани. Тобто, образ є проекцією особистості дитини, символічним вираженням її ставлення до навколишнього світу. Інакше кажучи, ізотерапія використовує створення образу як інструмент реалізації цілі.

Тому у процесі ізотерапії немає красивих чи правильних робіт. Перед соціальним педагогом (арт-терапевтом) не стоїть завдання навчити дітей правильно малювати чи ліпити, створювати композицію тощо, тому і сам він не повинен бути художником. Його завданням є допомогти вихованцям усвідомити свій стан, виразити його за допомогою зображувальних образів та знайти шлях виходу з проблеми.

Надзвичайно великого значення уяві й творчості надавав К. Юнг, вважаючи їх рушійними силами людського існування. У своїй праці «Аналітична психологія» [4] він увів термін «активне уявлення» для означення такого творчого процесу, коли суб'єкт ніби спостерігає за розвитком своєї фантазії, не намагаючись свідомо впливати на неї. У книзі «Психологічні типи» К. Юнг розкриває роль фантазії у творчому процесі, зазначаючи, що джерелом будь-якої доброї ідеї, всякого творчого акту завжди була уява, тобто те, що зазвичай називається дитячою фантазією. Це стосується не лише художника, а й будь-якої творчої обдарованої людини. Динамічним принципом фантазії є елемент гри. Але без гри фантазіями жоден

творчий задум досі ще не виникав. Не слід забувати, що саме в уяві людини може полягати найцінніше в ній [3, с. 63].

Саме тому дитині необхідно дати можливість гратися своїм фантазіями, забезпечивши її повним асортиментом образотворчих матеріалів і дозволивши самовиразитися за допомогою творчих образів.

У забезпеченні соціально-педагогічної підтримки дітей вимушених переселенців ізотерапія може здійснювати такі функції:

- діагностичну (полягає у вивченні почуттів, емоційних станів, подій);
- когнітивну (усвідомлення себе, своїх вчинків, емоцій, почуттів, прихованих мотивів);
- корекційну (зниження тривожності, агресивності, страху; покращення самооцінки);
- регулятивну (саморегуляція почуттів, поведінки; зняття напруги, стресових станів);
- комунікативну (налагодження міжособистісного спілкування; створення сприятливого клімату в групі);
- розвиваючу (розвиток творчих здібностей, духовно-моральної, емоційно-вольової, пізнавальної сфер особистості).

У роботі з дітьми вимушених переселенців ізотерапія може використовуватися з метою: корекції страхів, негативних переживань; зняття напруги, стресу; зниження тривожності та агресії; подолання внутрішніх конфліктів; розвитку почуття впевненості у собі; розвитку вміння спілкуватися і взаємодіяти; виходу з депресії; отримання позитивних емоцій; покращення соціальної адаптації.

Оскільки соціальний педагог у школі чи в територіальній громаді має здійснювати соціально-педагогічну підтримку дітей вимушених переселенців різного віку, то в процесі ізотерапевтичної діяльності слід враховувати вікові особливості дітей.

Слід зауважити, що ізотерапевтична група не обов'язково має бути закритою і стабільною, склад її учасників може змінюватися залежно від мети ізотерапевтичного заняття. Так, якщо метою є подолання страхів від пережитого у зоні збройного конфлікту, то учасниками можуть бути лише діти вимушених переселенців. Але якщо завданням стоїть налагодження

комунікативної взаємодії, подолання ворожого ставлення між дітьми переселенцями і дітьми територіальної громади, сприяння адаптації та інтеграції, то у групі обов'язково мають бути представники обох категорій дітей.

Кожне зняття з ізотерапії містить такі основні етапи:

1. Вільна активність дітей перед власне творчим процесом (безпосереднє переживання) – так звані «проби» у використанні різних матеріалів, їх комбінації.
2. Процес творчої роботи (створення феномена, візуальне уявлення) – повне занурення у процес творчості, намагання самовиразитися через створення образу.
3. Дистанціювання, процес розглядання, спрямований на досягнення інтенціонального бачення – розміщення виконаної роботи таким чином, щоб її легко було бачити (на стіні, дверях, вікні); розглядання дитиною своєї роботи, спроба побачити в ній щось нове, чого не було помітно у процесі творення.
4. Вербалізація почуттів, думок, які виникають у результаті розглядання творчої роботи, – подальша концентрація уваги, встановлення співвідношення між малюнком і внутрішніми емоціями, почуттями, реальними станом дитини; визначення нею експресивних характеристик картини та спроба ідентифікувати їх як свої почуття та установки, що сприяє самопізнанню [1, с. 19-22].

На практиці соціальний педагог, залежно від вибору функції ізотерапії, яку хоче реалізувати, поставлених ним цілей та вікових особливостей цільової групи, використовує різноманітні ізотерапевтичні методики й техніки. Опишемо можливості лише деяких з них, що, на нашу думку, є ефективними у роботі з дітьми вимушених переселенців.

Передусім це методика проективного малювання, яка має двоякий характер. З одного боку, вона використовується як діагностика, з іншого – для здійснення психокорекційного впливу. Основне завдання проективного малюнка полягає у виявленні й усвідомленні проблем і переживань, які тяжко вербалізуються дітьми. Серед видів проективного малювання К. Рудестам виділяє такі: індивідуальне малювання; малювання з партнером; групове малювання [2, с. 348-349].

Індивідуальне малювання може застосовуватися з метою діагностування стану дитини. Також ним можна починати

роботу в ізотерапевтичній групі. Таке малювання (його ще називають «вільним малюванням») стимулює творчість та усвідомлення власних почуттів; допомагає членам групи краще познайомитися один з одним, зняти напругу в групі. Спершу учасники одну-дві хвилини намагаються усвідомити свої відчуття і почуття, які виникають у цей момент. Потім, не намагаючись «бути художником», пробують за допомогою олівця просто креслити якісь штрихи на папері. Можна спробувати інші матеріали, наприклад, фарби, крейду, глину. Основним завданням учасника при цьому є малювати кольорові лінії й форми, які говорять про те, як він себе відчуває, намагаючись символічно висловити свій стан у цей момент. Головне, довіряти своїм внутрішнім відчуттям і намагатися у своїй роботі отримати інформацію для себе.

Коли всі члени групи закінчать завдання, необхідно провести обговорення. Спершу кожен «митець» озвучує, «що він бачить», висловлюючи власне сприйняття, намагаючись зрозуміти свої емоції і почуття, зображені в образах. Потім група може поділитися враженнями про кожен малюнок, при цьому ніяк його не оцінюючи. Таке групове озвучування і обговорення є дуже важливим для встановлення позитивного мікроклімату у групі, воно сприяє адаптації, адже коли дитина говорить і її слухають – це є ознакою початку довіри.

Малювання з партнером дозволяє діагностувати міжособистісні взаємини і конфлікти, а також здійснювати їх корекцію. Цю техніку можна використовувати у мішаній групі (діти переселенці й діти з громади). Учасники діляться на пари, кожній парі дається великий аркуш паперу і по кілька кольорових олівців чи крейдочок. Діти в парах спершу на декілька хвилин встановлюють зоровий контакт, а потім починають спонтанно малювати. При цьому вони намагаються виразити свої почуття. При бажанні спілкуватися з партнером, можна робити це лише за допомогою ліній, форм і кольорів.

По закінченні малювання партнери обмінюються враженнями про те, що відбувалося під час вправи. Вони висловлюють всі емоції, які у них викликає малюнок партнера. А потім пробують провести паралелі між тим, як вони малювали, і тим, як функціонують у групі. Під час обговорення діти намагаються дізнатися щось про свого партнера. У процесі ізотерапевтичних занять можна спостерігати динаміку групи, з часом

таке парне малювання дає учасникам відчуття підтримки, розуміння.

Групове малювання дозволяє діагностувати рольові взаємини в групі і вплив її членів на індивідуальний досвід. Воно стимулює процеси адаптації членів групи. Під час малювання усі учасники сідають у коло посередині кімнати. Кожна дитина має аркуш паперу і кольорові ручки або олівці і починає малювати щось важливе для себе. За сигналом керівника групи (соціального педагога чи арт-терапевта) аркуш передається учаснику, що сидить ліворуч, і отримується розпочатий малюнок від учасника, який сидить праворуч. Дитина продовжує роботу над цим, розпочатим кимось, малюнком, змінюючи і додаючи до нього, що хоче. За сигналом знову малюнки передаються по колу. Робота триває доти, поки до кожного не повернеться малюнок, який він починав. Розглядаючи малюнок, кожен учасник має усвідомити, які почуття виникають при вигляді того, що інші зобразили на його аркуші. Можна змінити в малюнку все, що хочеться. Після закінчення проводиться обговорення своїх вражень з групою.

Варіантом такого групового малювання є одночасне спільне малювання декількох учасників або всієї групи на одному великому аркуші. Це може бути спільна картина на стіні або на столі, можливо також малювати по черзі, але всі малюють мовчки. Кожен додає до спільної композиції щось таке, що зображує його стан чи настрій на цей момент і повідомляє про цей настрій групі. По закінченні малювання учасники обговорюють активність кожного члена групи та особливості його взаємодії з іншими учасниками.

Як зазначалося, проєктивне малювання може слугувати методом психокорекції. Розглянемо, як можна використати індивідуальний проєктивний малюнок саме з метою подолання страху, тривоги дітей вимушених переселенців.

Слід зазначити, що тривога і страхи цієї категорії дітей пов'язані з побаченим і пережитим на території збройного конфлікту. Навіть якщо діти не були очевидцями тих жахливих подій, бо їх вчасно встигли вивезти з окупованої території, вони все одно чули про те, що трапилося з їхніми знайомими, друзями, родичами; вони були хоч якимось чином наближені до тих смертей, руйнувань, переживали втрату. Тому їхні страхи пов'язані зі смертю, втратою звичного середовища,

невизначеністю сьогодення, ще більшою невизначеністю майбутнього, проблемою створення стабільних міжособистісних взаємин в умовах нового поселення.

Механізм подолання страху і тривоги засобами ізотерапії передбачає зображення свого стану у вигляді якогось образу, відокремлення його від себе, візуальне подолання образу страху (надання смішного вигляду, замальовування, спотворення, знищення, спалення тощо), набуття впевненості й віри в те, що причин страху й тривоги не існує.

Зображуючи свій страх, дитина ніби відроджує його, повторюючи переживання в процесі малювання. Але саме це є однією з умов повного його усунення. Повторне переживання страху при відображенні на малюнку призводить до послаблення його травмуючої дії, тому з кожними разом ці переживання зменшуються, що є ознакою вивільнення страху аж до повного його нівелювання.

Теми проєктивних малюнків можуть охоплювати:

- минулі негативні переживання, які спричинили страх і тривогу;
- теперішнє життя в нових умовах, страх невизначеності та невпевненості;
- страх і тривога невизначеного майбутнього.

Так, зображуючи минуле («Мій найстрашніший день в минулому», «Мое місто», «Моя зустріч зі страхом» тощо), а потім обговорюючи свої малюнки, діти приймають ситуацію, а потім поступово вивільняються від страху пережитих подій. Малюнки дітей не знищуються, а підписуються за датами і зберігаються з метою з'ясування динаміки станів. Можна спостерігати, як з часом емоція, пов'язана зі страхом, через створення ряду малюнків слабшає, і емоційний стан дитини змінює свою спрямованість, при цьому змінюється кольорова гама малюнків. Це ж спостерігається під час обговорення. Дітям стає легше вербалізувати свій стан.

У процесі такої ізотерапевтичної роботи соціальний педагог (арт-терапевт) має пильно стежити, що у дитини не виникло аутостимуляції, яка призводить до того, що процес малювання «проблемної сфери» не тільки не знижує напруги, а навпаки, веде до виникнення нових негативних переживань. Це проявляється в тому, що дитина ніби зациклюється на певних сюжетах, формах, поєднанні фарб. Тому необхідно

допомогти дитині подолати межі аутостимуляції, що накладаються на уяву.

Щоб подолати страхи, які виникли вже в новому оточенні, дітям переселенців спершу необхідно усвідомити, зрозуміти, що саме викликає страх. Тому їм пропонуються теми, які можуть допомогти визначитися зі своїм страхом і тривогою («Мій страх», «Мої нові друзі», «Ситуації в житті, в яких я почуваю себе невпевнено», «Моя нова школа» тощо). Такі теми сприяють покращенню адаптації і налагодженню міжособистісних стосунків у групі, якщо учасниками є діти вимушених переселенців і діти з громади. Особливе значення у такій техніці має те, що після обговорення і з'ясування, що саме не подобається чи лякає дитину в її зображенні, вона отримує завдання домалювати малюнок так, як би хотілося, щоб це було. Змінюючи малюнок, дитина змінює своє ставлення до того, що її лякає, тривожить.

Нарешті, з метою подолання страху і тривоги перед невизначеністю майбутнього та отримання віри в успішність «завтрашнього дня», що додасть також впевненості у своїх силах, дітям пропонуються теми, які дозволяють проектувати своє майбутнє («Три бажання», «Місто моєї мрії», «Я у майбутньому» тощо).

Після обговорення малюнків і з'ясування, у чому діти бачать невизначеність, песимізм чи інші негативи (наприклад, зображаючи себе у майбутньому, дитина малює солдата, оскільки війна не закінчиться ніколи), соціальний педагог (арт-терапевт) пропонує дітям змінити малюнок так, щоб він випромінював щастя і радість. Після цього знову відбувається обговорення і з'ясування, який варіант подобається більше. Для закріплення позитивних емоцій можна запропонувати тему «Острів щастя».

З метою подолання негативних станів (страхів, тривоги, агресії) також використовують техніку «Пластиліновий світ». Дітям дають по шматку пластиліну і пропонують із заплющеними очима протягом часу, поки грає музика, зліпити образ свого страху, агресії, тривоги, гніву, не задумуючись над тим, що вийде, даючи волю рукам. По закінченні музики дітям пропонується уважно розглянути свою роботу і від свого імені презентувати створений образ. Наприклад: «Я страх, я хочу...» Це допомагає дітям ще раз проговорити свої почуття, краще зрозуміти створений образ. А потім змінити його або

знищити, візуально перетворюючи негативний образ на щось позитивне чи нейтральне.

Таким чином, ізотерапія є адекватним та ефективним засобом для здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей вимушених переселенців. Її перевагами є можливість використання невербального спілкування у налагодженні стосунків, стимулювання процесів адаптації; психокорекція негативних станів завдяки творчій уяві та фантазії у роботі з образами; відновлення ресурсів особистості та створення нових.

Література

1. Киселева М. В. Арт-терапия в работе с детьми : руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми / М. В. Киселева. – СПб. : Речь, 2006. – 160 с.
2. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика : пер. с англ. / К. Рудестам ; ред. вступ. Л. А. Петровская. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
3. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – СПб. : Азбука, 2001. – 736 с.
4. Jung C. G. Analytical Psychology: Its Theory and Practice. The Tavistock Lectures. – London a. Henley, 1968. – 224 с.

Ю. Н. Жданович

Социально-педагогическая поддержка детей вынужденных переселенцев средствами изотерапии

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье обоснована важность изотерапии как метода социально-педагогической поддержки детей вынужденных переселенцев. Представлены методики изотерапии, которые может использовать социальный педагог в работе с детьми вынужденных переселенцев, и раскрыты их возможности для преодоления негативных психологических состояний, достижения ощущения поддержки, опоры, успешной адаптации и интеграции в новых социокультурных условиях, развития креативности и творчества.

Ключевые слова: *социально-педагогическая поддержка, вынужденные переселенцы, изотерапия, методика, креативность.*

Yu. M. Zhdanovych

The Social-Pedagogic Support for Children of Internally Displaced Persons by Means of Isotherapy

Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

In the article, the importance of isotherapy as a means of social and educational support for children of internally displaced persons is stressed. The functions and tasks of isotherapy in the implementation of social and educational support for children of internally displaced persons are defined. The stages of isotherapy classes are described. The author reveals the meaning of drawing and visualization of the children's mental states, the role of imagination and fantasy in correctional work with students.

Techniques of isotherapy are presented that can be used by social pedagogues in working with children of internally displaced persons. In particular, projective technique of drawing (and individual painting, drawing with a partner, group painting), working with clay are considered. Their potential in overcoming the negative psychological states, achieving a sense of support and resistance, successful adaptation and integration in the new social and cultural conditions is underlined.

Keywords: social and pedagogical support, internally displaced persons, isotherapy, technics, creativity.

References

1. Kiseleva, M. V. (2006). *Art-terapiia v rabote s detmi* [Art therapy in work with children]. St. Petersburg: Rech.
2. Rudestam, K. (1990). *Gruppovaiia psikhoterapiia. Psikhokorrektsonnyie gruppy: teoriia i praktika* [Group psychotherapy. Psychocorrection groups: Theory and practice]. – Moscow: Progress.
3. Jung, K. G. (2001). *Psikhologicheskiie tipy* [Psychological types]. St. Petersburg: Azbuka.
4. Jung, C. G. *Analytical Psychology: Its Theory and Practice. The Tavistock Lectures.* – London a. Henley, 1968. – 224 c.

УДК 373.5.015.31:316.42(043.3)

К. О. Журба, м. Київ

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СТАНУ ВИХОВАНOSTI СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ І СТАРШОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито методику вивчення стану вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи. Значна увага приділена визначенню когнітивного, емоційно-ціннісного, вольового та діяльнісно-практичного критеріїв. Схарактеризовано